

Istorija jednog rukopisa

KAPUTT (von hebräischen Koppârôth, Opfer, oder französisch Capot, matsch) zugrunde gerichtet, entzwei.

Meyer, *Conversationslexicon*, 1860²

Rukopis *Kaputta* ima svoju istoriju: smatram da nema predgovora koji bi bolje odgovarao ovoj knjizi od tajne istorije njenog rukopisa.

Kaputt sam počeo da pišem u leto 1941, kad su Nemci napali Rusiju, u selu Peščanki, u Ukrajini, u domu seljaka Romana Sušena. Svakog jutra seo bih u baštu pod bagrem i pregnuo na posao, dok bi seljak, sedeći na zemlji pored svinjca, oštrio kosu ili sekao šećernu repu i kelj za svinje.

Kuća sa slamnim krovom, sa zidovima od zemlje, pomešane sa seckanom slamom i kravljom balegom, bila je mala i čista, a radio-aparat, gramofon i mala biblioteka sa celokupnim Puškinovim i Gogoljevim delima predstavljali su

² *Kaputt* (od hebrejskog *Koppârôth*, žrtva, ili francuskog *capot*, poražen) do nogu potučen, razbijen. – Majer, *Konverzazioni leksikon* 1860.

jedine stvari od vrednosti u njoj. To je bio dom nekadašnjeg mužika, koji se kroz tri petogodišnja plana i kolektivizaciju oslobodio ropstva, bede, zaostalosti i prljavštine. Sin Romana Sušena, komunista, radio je kao mehaničar u jednom kolhozu u Peščanki, kolhozu Vorošilov, i sa svojim traktorom pridružio se sovjetskoj vojsci. U tom istom kolhozu radila je i njegova žena, ćutljiva i umiljata mlada koja bi pred večer, posle završenog rada na okućnici i u bašti, sela pod drvo i čitala Puškinovog *Evgenija Onjegina*, u državnom izdanju, objavljenom u Harkovu povodom stogodišnjice smrti velikog pesnika. (Ona me je podsećala na dve starije kćeri Benedeta Kročea, Eleni i Aldu, koje su u vrtu, pred svojim letnjakovcem u Meani, u Pijemontu, čitale Herodota na grčkom, pod jabukom punom ploda.)

Za vreme svog boravka u Poljskoj i na smolenskom frontu 1942. godine produžio sam s pisanjem *Kaputta*. Knjigu sam (sem poslednjeg poglavlja) napisao u dve godine koje sam proveo u Finskoj. Pre povratka u Italiju, rukopis sam podelio u tri dela: jedan deo sam poverio španskom opunomoćenom ministru u Helsinkiju, grofu Augustinu de Foksi, koji je napuštao dotadanje mesto, jer je bio pozvan u Madrid u Ministarstvo spoljnih poslova; drugi deo sam dao sekretaru Rumunskog poslanstva u Helsinkiju, princu Dinuu Kantemiru, koji je odlazio na novu dužnost u Rumunsko poslanstvo u Lisabonu, a treći deo sam predao atašeu za štampu Rumunskog poslanstva u finskoj prestonici Tituu Mihailesku, koji se vraćao u Bukurešt. Posle duge odiseje, sva tri dela rukopisa najzad su stigla u Italiju.

Jula 1943. godine boravio sam u Finskoj: čim sam čuo da je Musolini zbačen s vlasti, avionom sam se vratio u Italiju, otišao na Kapri, sačekao iskrcavanje saveznika i septembra 1943. godine završio poslednje poglavlje *Kaputta*.

* * *

Kaputt je svirepa knjiga. Svirepost koja je opisana u ovoj knjizi bila je svakako nešto najneobičnije što sam doživio kad sam tih ratnih godina posmatrao Evropu. Pa ipak, među glavnim licima ovog dela rat igra ulogu sporedne ličnosti. On bi se, takoreći, smatrao samo povodom kad neizbežni povodi ne bi bili sastavni deo zakonitosti zle sudbine. U *Kaputtu* se, dakle, rat smatra zlom sudbinom. Isključivo zlom sudbinom. Mogao bih čak reći da se on u ovoj knjizi ne pojavljuje kao glavno lice, već kao posmatrač, u onom smislu u kom bi posmatrač bio jedan predeo. Rat je objektivni predeo ove knjige.

Glavno lice je *Kaputt*, to čilo i svirepo čudovište. Nema reči koja bi bolje od ove mučne i bezmalo tajnovite nemačke reči *Kaputt*, što bukvalno znači poražen, uništen, razbijen, izgubljen, mogla da objasni ono što smo mi sada, što je sada čitava Evropa: gomila olupina. Ali, razume se, ja više volim ovu Evropu koja je „Kaputt“, nego onu jučerašnju, nego onu od pre dvadeset, trideset godina. Draže mi je što treba sve ponovo izgraditi, nego da se mora prihvatiti sve kao neumitno nasleđe.

Nadajmo se da će novo doba biti u pravom smislu reči novo i ne ustežimo se da pisce poštujemo i da im dajemo slobodu: jer italijanskoj književnosti je isto toliko potrebno da je poštujemo kao i da joj damo slobodu. Rekao sam „nadajmo se“, ne stoga što ne verujem u slobodu i njene blagodeti (neka mi bude dozvoljeno da podsetim kako sam i ja jedan od onih koji su zatvorom i progonstvom na ostrvo Lipari otkupili slobodu duha i dali doprinos stvari slobode), već stoga što sam svestan i što su toga svesni svi, da se u Italiji i u velikom delu Evrope čovek nalazi u teškom položaju, a pisac u opasnosti.

Neka, dakle, novo doba bude doba slobode i poštovanja svakog čoveka, pa čak i pisca. Jer samo sloboda i poštovanje kulture mogu da spasu Italiju i Evropu u ovo surovo doba o kome Monteske govori u knjizi *Esprit des Lois* (Knjiga XXIII, poglavlje XXIII): „Ainsi, dans le temps des fables, après les inondations et les déluges, il sortit de la terre des hommes armés, qui s’exterminèrent.“³

³ Franc.: „I tako, u davna vremena, posle potopa i poplava iziđoše iz zemlje oružani ljudi i počeo da se međusobno istrebljuju.“ (Prim. prev.)

Prvi deo

KONJI

I

LE CÔTÉ DE GEURMANTES

Švedski princ Eugen stade nasred sobe. „Slušajte!“, reče.

Kroz hrastove Oakhila i čemprese u parku Valdemarsidena, s one strane morskog tesnaca koji ulazi u kopno sve do Nibruplana u srcu Stokholma, vetar je do nas donosio nekakvu žalostivu, potresnu jadikovku. To nije bio setni zov sirena sa brodova, koji su pučinom plovili prema luci, niti prigušeni krik galebova: bio je to skoro ženski glas, tužan i bolan.

„Tu su konji iz *Tivolija*, luna-parka koji se nalazi pred Skansenom“, prošaputa princ Eugen.

Prišli smo širokim prozorima koji su gledali u park, prislonili čela uz okna, blago zamagljena plavetnim dimom što se dizao sa mora. Stazom, po padini brežuljka pokaskivala su, hramajući, tri belca, a iza njih je išlo jedno devojče u žutoj haljini. Oni su izišli kroz rešetkasta vrata, i sišli na malo igalo prepuno jedrenjaka, čamaca, crvenih i žutih ribarskih brodića.

Bio je svetao septembarski dan, umilno mlak kao u proleće. Jesen je već posula rumen po starodrevnom drveću

Oakhila. Moreuzom, uz koji se protezao rt na kome je bio podignut letnjikovac Valdemarsiden, rezidencija princa Eugena, brata švedskog kralja Gustava V, plovili su veliki sivi parobrodi, na čijem boku su bile naslikane ogromne švedske zastave sa žutim krstom na plavom polju. Jata galebova promuklo su kreštala, i to kreštanje podsećalo je na dečji vrisak. Tamo dole, duž nasipa Nibruplana i Strandvegena, ljuljaškali su se beli parobrodi sa milozvučnim imenima varošica i ostrva, koji su saobraćali između Stokholma i ostrvlja. Iza brodogradilišta se dizao plavičast oblak dima, koga bi, s vremena na vreme, kao kakva snežno-bela munja, presekao poneki galeb u letu. Vetar je donosio zvuke malih orkestara sa Belmansrua i Haselbakena, žagor mornara, vojnika, devojaka, dece koja su se okupila oko akrobata, žonglera i putujućih muzikanata što su po ceo bogovetni dan stajali pred ulazom u Skansen.

Princ Eugen je pažljivo i s ljubavlju posmatrao konje, a pritom je pomalo žmurio, spustivši kapke prošarane finim zelenim venama i obrasle svetlim trepavicama. Dok sam tako, prema jenjaloj svetlosti sunčevog smiraja posmatrao iz profila njegovo rumeno lice (sa malo podnadulim usnama, usnama požudnim, koje su, pored belih brčića, izgledale skoro detinjasto nežne, sa orlovskim nosom, visokim čelom, uokvirenim snežnobelim uvojcima, razbarušenim kao u deteta koje se tek probudilo), pred očima mi je iskrasnio bareljef Bernadotovog lica sa nekih medalja. Od svih članova švedske kraljevske porodice najviše je princ Eugen ličio na Napoleonovog maršala, utemeljivača njihove dinastije: ovaj profil, čist, oštar, skoro tvrd, odudarao je od prinčevog blagog pogleda, od prefinjenog i otmenog načina na koji se izražavao, smeškao, pokretao svoje lepe, bele ruke kao u Bernadota, ruke s bledim, tankim prstima. (Pre nekoliko dana video sam u jednoj radnji u Stokholmu vezove koje je kralj

Gustav V, u dugim zimskim večerima, u kraljevskom dvorcu izrađenom po Tesinovom nacrtu, i u belim letnjim noćima u dvorcu u Drotningholmu, okružen svojim ukućanima i najintimnijim dvorjanima, vezao po tako ljupkom, utančanom nacrtu i tako finim bodom da su te rukotvorine podsećale na starodrevnu venecijansku, flamansku, francusku umetnost.) Princ Eugen ne veze: on slika. I u samom njegovom načinu odevanja bilo je one monmartrovske neusiljenosti i slobode od pre pedeset godina, kad su i princ Eugen i Monmartr još bili mladi. Na sebi je imao težak kaput od tvida, boje duvana, staromodno sašiven, zakopčan do gore. Na svetloplavoj košulji s belim, malo izbledelim prugama isticala se zagasito plava pletena kravata, uvrnuta kao kakva kika.

„Svakog dana u ovo doba silaze na more“, prošaputa princ Eugen. Pri rumenoj i plavetnoj svetlosti sunca koje se klonilo zapadu, ona tri belca, iza kojih je išla devojčica u žutoj haljini, bila su nekako nevesela i izvanredno lepa. Kad su do kolena ušla u vodu, zavrištala su i stresla glavom, tako da im se po dugom luku vrata rasula griva.

Bilo je vreme sunčevog smiraja. Mesecima nisam imao prilike da vidim zalazak sunca. Posle dugotrajnog, severnjačkog leta, posle beskonačnog letnjeg dana bez svitanja i bez sunčevog zahoda, svetlost na nebeskom svodu najzad je počela da trne iznad gore, mora, gradskih krovova i nešto nalik na senku (možda je to bio samo odraz senke, senka senke) zgušnjavalo se na istoku. Malo-pomalo se smrkavalo, padala je noć blaga, meka, i nebo na zapadu plamtelo je nad šumama i jezerima, uvijajući se na ognju smiraja kao hrastov list na utuljenom plamu jeseni.

Među drvećem u parku, prema pozadini koju je predstavljao bleđi i meki severnjački predeo, kopija Rodenovog *Mislloca* i kopija *Pobede sa Samotrake*, isklesane u snežno-belom mermeru, iznenada su neumitno podsetile na pariski ukus

dekadentnog i parnasovskog *fin de siècle*, koji je u Valdemarsidenu delovao nekako nakalemljeno i neprirodno. A i u prostranoj sobi u kojoj smo sada boravili i naslanjali čela na okna širokih prozora – u toj sobi je princ Eugen učio i radio – takođe se osećao skoro neprimetan a neprikladan uticaj pariskog estetizma iz 1888, kad je princ Eugen imao svoj atelje u Parizu (stanovao je u Ulici Monso, pod imenom Mesje Oskarson) i bio đak Pivija de Šavana i Bonaa. Po zidovima su visila neka njegova platna iz mladosti, predeli Il de Fransa, Sene, Val de Ševreza, Normandije, portreti žena sa kosom rasutom po obnaženim ramenima, slike Corna i Jozefsona. Hrastove grančice, sa purpurnocrvenim lišćem, prošaranim zlatom, štrčale su iz porcelanskih amfora iz Marienberga, iz vaza iz Rerstranda, koje je Isak Grinevald ukrasio slikarijama po uzoru na Matisa. Velika peć od bele majolike, koja je na prednjoj strani bila ukrašena reljefom što je predstavljao dve ukrštene strele iznad kojih se nalazila plemićka kruna, zauzimala je jedan ugao sobe. U kristalnoj vazi iz Orfora cvetala je prekrasna mimoza koju je princ Eugen doneo iz neke bašte na jugu Francuske. Na trenutak sam zažmurio: miris koji sam ovde osetio zaista je bio miris Provanse, miris Avinjona, Nima, Arla, miris Sredozemlja, Italije, Kaprija.

„I ja bih voleo da živim na Kapriju kao Aksel Munte“, reče princ Eugen. „Il parait qu’il vit entouré de fleurs et d’oiseaux. Je me demande, parfois“, dodade smešeći se, „s’il aime vraiment les fleurs et les oiseaux?“

„Les fleurs l’aiment beaucoup“, rekoh.

„Et les oiseaux l’aiment aussi?“⁴

⁴ Franc.: „Izgleda da živi okružen cvećem i pticama. Pitam se ponekad... da li zaista toliko voli cveće i ptice?“

„Cveće njega mnogo voli.“

„A da li ga i ptice vole?“ (Prim. prev.)

„Misle da je staro stablo“, rekoh, „staro, suvo stablo.“

Princ Eugen se smeškao, i malo zažmurio. Kao i svake godine, Aksel Munte je letovao u dvorcu Drotningholm kao kraljev gost i tek se pre nekoliko dana vratio u Italiju. Bilo mi je žao što se nisam našao s njim u Stokholmu. Pre pet-šest meseci na Kapriju, uoči mog odlaska u Finsku, popeo sam se na kulu Tore de Materita da pozdravim Muntea, koji je trebalo da mi uruči pisma za Svena Hedina, Ernsta Manekera i neke druge svoje prijatelje u Stokholmu. Aksel Munte me je čekao pod borovima i čempresima Tore de Materite: stajao je, prav, krut, mrk, preko ramena je prebacio nekakav zelen ogrtač, naherena šešira ispod kojeg su mu štrčale razbarušene vlasi, oči su mu bile žive, pakosne, skrivene iza crnih naočara, zbog kojih je izgledao nekako tajanstveno i zastrašujuće, kao slepac. Munte je na uzici držao vučjaka, pa iako je pas izgledao miran, čim me ugledao u daljini među drvećem, počeo je da mi dovikuje da ne prilazim preblizu. Marš! Marš!, vikao je, uzmahujući rukama i opominjao psa da ne skoči na mene, da me ne rastrgne, praveći se da ga jedva zadržava, da teško odoleva besnim trzajima zveri – a ta zver me gledala kako prilazim, mašući repom, mirna i vesela, dok sam se ja polako približavao, praveći se da strahujem, jer sam dragovoljno pristao da učestvujem u ovoj bezazlenoj komediji.

Kad je Aksel Munte dobre volje, voli da pravi zlobne šale na račun svojih prijatelja. A to je možda bio prvi dan kad se malo razvedrio, posle nekoliko meseci gnevne samotnosti. Proveo je turobnu jesen, mučen mračnim čudima, durljiv, tužan, danima zatvoren u svojoj kuli, koju su kao kakvu staru kost ogoleli i oglodali oštri zubi jugozapadnjaka, vetra koji duva sa Iskije, i severca koji do Kaprija sa Vezuva donosi opori miris sumpora, zaključan u lažnom zatvoru, vlažnom

od soli među lažnim starinskim platnima, lažnim helenskim mermernim kipovima, madonama iz XV veka rezanim u drvetu nekog dela nameštaja Luja XV.

Tog dana Munte je izgledao smiren i posle izvesnog vremena počeo da mi priča o pticama sa Kaprija. Svake večeri, u vreme kad se sunce kloni zapadu, on iziđe iz svoje kule, zađe polako i oprezno među drveće u parku, ogrnut ovim svojim zelenim ogrtačem, sa šeširom naherenim na raščupanoj kosi, očiju sakrivenih iza crnih naočara, dođe do jednog mesta gde je šuma proređena i čistina liči na ogledalo neba bačeno u travu. Tu stane i onako prav, spečen, čvornovat, sličan starom ogolelom panju, koga su osušili sunce, led, oluja, sa blaženim osmehom sakrivenim u bradici kao u starog fauna, čeka, a ptice u jatima lete prema njemu, umilno cvrkućući, sleću mu na ramena, na ruke, na šušir, ključaju ga po nosu, ustima, ušima. Munte stoji prav, nepomičan, i razgovara sa svojim malim prijateljima na milozvučnom narečju s Kaprija, dok sunce zapada uranja u plavozeleno more, a jata ptica se vraćaju u svoja gnezda, oprastajući se od njega glasnim ćurlikom.

„Ah, ta hulja, Munte“, reče princ Eugen srdačno, a glas mu je malo podrhtavao.

Šetali smo se jedno vreme parkom pod borovima čije je krošnje nadimao vetar, a onda me Aksel Munte odveo u sobu koja se nalazila na samom vrhu kule. U davna vremena to je svakako bio ambar; on ga je sada pretvorio u spavaću sobu u kojoj je provodio mračne i samotne dane. U nju bi se zaključavao kao u ćeliju, a uši zapušavao vatom da ne čuje ljudski glas. On sede na jednu klupicu, debeli štap stavi među kolena i uzicu na kojoj je držao psa obavi oko ruke. Pas mu je ležao pored nogu i netremice gledao u mene, a pogled mu je bio svetao i žalostiv. Aksel Munte diže glavu i odjednom mu

se čelo natmuri, kao da je preko njega prešla mračna senka. Reče mi kako pati od nesanice, jer mu se razbio san otkako se zaratilo. Čitave noći probdi u nekoj groznici, osluškujući hujanje vetra među drvećem i udaljeni šum mora.

„Nadam se“, reče, „da niste došli s namerom da mi pričate o ratu?“

„Neću vam pričati o ratu“, odvratih.

„Hvala vam“, reče Munte. I odjednom me upita je li tačno da su Nemci tako strašno svirepi.

„Svirepi su, jer se plaše“, odgovorih, „bolesni su od straha. To je bolestan narod, *krankes Volk*.“

„Da, to je *krankes Volk*“, reče Munte, lupkajući vrhom štapa po podu i posle dugog ćutanja upita me je li tačno da su Nemci krvožedni i da u njima živi rušilački duh.

„Plaše se“, odgovorih, „plaše se svega i svačeg, ubijaju i ruše od straha. Ali ne zato što bi prezali od smrti. Nijedan Nemač, čovek, žena, starac, dete, ne preza od smrti. Oni ne prezaju ni od patnje. Rekao bih da u neku ruku čak i vole da pate. Ali boje se svega živog, svega onog što živi izvan njih i što se od njih razlikuje. Njihova bolest je tajanstvene prirode. Plaše se naročito slabih stvorova, nenaoružanih, bolesnih, plaše se žena, dece. Plaše se staraca. Njihov strah je u meni uvek izazivao duboko sažaljenje. Da je Evropa prema Nemcima imala sažaljenja, možda bi oni savladali tu svoju opaku boljku.“

„Znači, svirepi su, znači tačno je da nemilosrdno ubijaju ljude?“, prekide me Munte, nestrpljivo lupkajući štapom po podu.

„Da, to je tačno“, odvratih, „ubijaju nenaoružane ljude, vešaju Jevreje po drveću na trgovima, žive ih spaljuju po njihovim domovima kao pacove, streljaju seljake i radnike u dvorištima kolhoza i fabrika. Video sam kako se smeju, jedu, spavaju pod leševima obešenih koji su se njihali na granju.“

„To je *krankes Volk*“, reče Munte i skide naočare pa ih brižljivo obrisa maramicom. Spustio je kapke. Nisam mogao da mu vidim oči. Zatim me upita je li tačno da Nemci ubijaju ptice.

„Ne, to nije tačno“, odgovorih. „Nemaju vremena da se bave pticama, jedva ako imaju vremena za ljude. Ubijaju Jevreje, radnike, seljake, pale gradove i sela pomamno, mah-nito, ali ptice ne ubijaju. Kakvih divnih ptica ima u Rusiji! Možda još lepših nego na Kapriju!“

„Lepših nego na Kapriju?“, upita Aksel Munte razdra-žljivo.

„Lepših, srećnijih!“, odgovorih. „U Ukrajini ima bezbroj vrsta divnih ptica. Na hiljade ih leti i cvrkuće među bagremovim lišćem, lakokrilo sleće na srebrnaste grane breza, na klasje, na zlatne trepavice suncokreta i kljuje semenke u njihovim krupnim crnim očima. One neprestano pevaju sred rike topova, rešetanja mitraljeza, zaglušnih zvukova aviona nad ogromnom ukrajinskom ravnicom. Sleću vojnicima na ramena, sleću na sedla, na konjske grive, na lafete, na pušćane cevi, na kupole oklopnih kola, na cokule poginulih. To su ptice male, živahne, vesele, neke su golubaste, neke zelene, crvene, a neke žute. Nekima su crvene ili tamnomodre samo grudi, drugima vrat, trećima rep. Ima ih belih s plavim vratom, a video sam i neke sićušne i gizdave, potpuno bele, bez ijedne mrlje. U zoru počnu ispod glasa da pevaju u žitu i Nemci se bude iz nemirnog sna da slušaju njihov srećni poj. Na hiljade ih leti po razbojištima Dnjestra, Dnjepra, Dona i cvrkuće slobodno i veselo, one se ne boje rata, ne boje se Hitlera, SS-trupa, Gestapoa, ne zadržavaju se po granju da posmatraju pokolj, već se vinu u plavetnilo nebeskog svoda, pevajući, pa odozgo prate vojsku koja se kreće po beskrajnoj ravnici. Zaista su lepe te ptice u Ukrajini.“

Aksel Munte diže glavu, skide crne naočare, pogleda me onim svojim živim i pakosnim očima i nasmeši se: „Utoliko bolje što Nemci ne ubijaju ptice“, reče, „baš sam srećan što ne ubijaju ptice.“

„Il a vraiment un coeur tendre, une âme vraiment noble, ce cher Munthe“,⁵ reče princ Eugen.

Odjednom s mora do nas dopre otegnut i kratak njisak i princ Eugen zadrhta, uvi se u širok ogrtač od sivog vunenog štofa, koga je bio prebacio preko naslona jedne fotelje. „Dođite da vidite drveće“, reče, „divno je u ovo vreme.“ Izišli smo u park. Zasvežilo je, nebo na istoku prelilo se potamnelim srebrom. Lagano umiranje svetlosti, vraćanje noći posle beskonačnog letnjeg dana, smirivali su me, uspokojavali. Činilo mi se da je rat završen, da je Evropa još živa, *the glory that was*, itd. *the grandeur that was*, itd. Leto sam proveo u Laponiji na frontu Petsamo i Liza, u ogromnim šumama oko Inarija, u mrtvoj, mesečarskoj, severnjačkoj tundri, obasjanoj jarkim suncem koje se nikad nije smirivalo; i sada su mi ove prve jesenje senke ispunile dušu toplinom, osetio sam neko olakšanje, osetio sam blagodet spokojnog života, života koji nije zatrovan stalnim prisustvom smrti. Ogrnuo sam se senkom koju sam najzad našao, kao kakvim vunanim pokrivačem. Vazduh je bio mlak i mirišljiv kao žena.

Tek pre nekoliko dana stigao sam u Stockholm, posle dugog boravka na jednoj klinici u Helsinkiju, i u Švedskoj sam ponovo osenio draž spokojnog života, koji je nekad bio blagodet Evrope. Posle toliko meseci divlje usamljenosti na krajnjem severu, među Laponcima, koji love medvede, losose, čuvaju irtvase, prizori mirnodopskog i radnog života,

⁵ Franc.: „Zaista je mekog srca, blagorodan je taj dragi Munte.“ (Prim. prev.)

koje sam bio zaboravio i koje sam sada zadivljen posmatrao na ulicama Stokholma, opili su me, tako da me hvatala vrtoglavica. Opet sam počeo da se zbunjujem, naročito kad bih ugledao žene, kad bih video onu atletsku i otmenu draž plavih i prozračnih švedskih žena, modrookih, zlatokosih žena, čistog osmeha, visokih malih dojki, što su se isticale čak negde pri vrhu grudnog koša, kao dva odlikovanja za sportske zasluge, kao dve medalje u spomen osamdeset petog rođendana kralja Gustava V. Senke prvog sunčevog smiraja unosile su u otmenost ovih žena nešto tajanstveno.

Po ulicama koje su utonule u plavetnu svetlost, pod svodom od blede svile, kroz vazduh obasjan belim odblescima fasada kuća, prolazile su žene nalik na komete od plavičastog zlata. Smešak im je bio topao, pogled zanesen i nedužan. Zagrljeni ljubavni parovi po klupama Humle Gardena, pod drvećem po kome je već popala rosa noći, ličili su mi na savršenu kopiju zagrljenih ljubavnika iz Jozefsonovih *Festling scen*. Nebo iznad krovova, kuće na obali mora, jedrenjaci, parobrodi usidreni u Stremu i duž Strandvegena bili su modri kao porcelan iz Marienberga i Rerstranda, onako modri kao što je sinje more među ostrvima, ili kao Melaren pored Drotningena, ili šume oko Saltsjebadena, modri kao oblaci iznad poslednjih krovova u Valhalavegenu. To je bilo ono plavetnilo koga na severu ima u svemu što je belo, koga ima u snegu, u rekama, jezerima, šumama, to je bila modrina koje ima u gipsanim ukrasima švedske neoklasične arhitekture, u grubom nameštaju u stilu Luja XV, koga možemo naći po seljačkim kućama u Norveškoj i Laponiji i o kome mi je svojim toplim glasom pričao Anders Esterling, šetajući se između kolona od belog drveta s pozlaćenim dorskim žlebovima, u dvorani za sastanke švedske Akademije, u Gamle Stade, to je bilo plavetnilo mlečnobelog

stokholmskog neba pred svanuće, kad se aveti, što su čitave noći bludele ulicama grada (sever je zemlja aveti: drveće, kuće, životinje su aveti drveća, kuća, životinja), vraćaju kući pločnicima, nalik na modrikaste senke, a ja ih uhodim sa svog prozora u *Grand hotelu*, ili sa prozora Strindbergove kuće, kuće od crvenih crepova u Ulici Karlaplan broj 10, gde je stanovao Majoli, sekretar Italijanskog poslanstva, a na spratu iznad njega pevačica Rozita Serano. (Deset jazavičara Rozite Serano veralo se gore-dole po stepenicama i lajalo, čuo se Rozitin glas, prigušen i milozvučan, praćen zvucima gitare, a ja sam gledao kako dole po trgu blude plavetne aveti koje je Strindberg sretao na stepeništu kad se u zoru vraćao kući, ili koje je zaticao kako sede u predsoblju, leže na postelji, ili gledaju kroz prozor, blede prema bledom nebeskom svodu i daju znake nevidljivim prolaznicima. Kroz žubor vodoskoka nasred Karlaplana, čulo se šuštanje lišća koje je treperelo na lakom povetarcu što ujutru piri s površine mora.)

Seli smo u mali hram sagrađen u neoklasičnom stilu koji se nalazio usred parka, gde se strmenita hrid naglo spuštala u more, i ja sam posmatrao bele dorske stubove što su se blago ocrtavali na plavoj pozadini jesenjeg predela. Malo-pomalo, dušu mi je počela da ispunjava nekakva gorčina, nalik na čemerni gnev: na usta su mi navirale okrutne reči i uzalud sam nastojao da ih zagušim. Tako sam, gotovo nesvesno, počeo da pričam o ruskim zarobljenicima koji, kad im padne mrak na oči od gladi i kad podivljaju, jedu leševe svojih drugova u logoru u Smolensku dok ih nemački oficiri i vojnici mirno posmatraju. Užasavao sam se i stideo onog što sam pričao, želeo sam da se izvinim princu Eugenu što sam tako svirep, a princ Eugen je ćutao, uvijen u sivi ogrtač, glave oborene na grudi. Jednog trenutka digao je glavu, počeo da

miče usnama kao da je hteo da progovori, ali je ćutao, a ja sam u njegovom pogledu pročitao bolan prekor.

U njegovim očima, na njegovom čelu, hteo sam da pročitam istu onu hladnu okrutnost koju sam video na licu obergrupenfirera Ditriha kad sam mu pričao o sovjetskim zarobljenicima koji su jeli leševe svojih drugova u logoru u Smolensku. Ditrih je prsnuo u smeh. Obergrupenfirera Ditriha, krvavog Ditriha, komandanta lične Hitlerove garde, sreo sam u vili Italijanskog poslanstva na obalama jezera Van, kraj Berlina, i pažnju mi je naročito privuklo njegovo blede lice, neverovatno hladne oči, ogromne uši, mala usta kao u ribe. Ditrih je prsnuo u smeh. „Haben sie ihnen geschmeckt? – Je li im prijalo?“ I smejaio se, razjapivši svoja mala, riblja usta tako da mu se videlo ružičasto nepce i riblji zubi, savijeni i oštri. Želeo sam da i lice princa Eugena dobije onakav isti svirepi izraz kakav je imalo Ditrihovo lice i da me i on upita onim svojim mekim, umornim i pomalo dalekim glasom: „Est-ce qu'ils les mangeaient avec plaisir?“ Ali princ Eugen je podigao oči i upro u mene pogled pun bolnog prekora.

Maska patnje prekrila mu je lice. Osetio je da mi je teško i zato me ćutke posmatrao s ljubavlju i sažaljenjem. Osećao sam kako bih, kad bi progovorio, kad bi mi se obratio jednom jedinom reči, kad bi mi dotakao ruku, možda briznuo u plač. Ali princ Eugen me je gledao i ćutao, dok su meni navirale na usta okrutne reči, i tada sam odjednom primetio da mu pričam o onom danu kad sam pošao na lenjingradski front. Kolima sam prolazio kroz gustu šumu pored Oranienbauma, sa jednim nemačkim oficirom, poručnikom Šulcom iz Štutgarta, to jest iz Nekarske doline, „Doline pesnika“ kako ju je nazvao sam Šulc, i on mi je govorio o Helderlinu, o Helderlinovom trgu. „Helderlin nije bio lud,

bio je anđeo od čoveka“, govorio je Šulc, i rukom je nacrtao neku neodređenu šaru po hladnom vazduhu, kao da crta nevidljiva krila, zatim je digao pogled prema nebu kao da prati let anđela. Gora je bila neprohodna i gusta, zaslepljujući blesak snega odsevaio je sa panjeva plavkastim sjajem, kola su klizila po zaleđenom putu koji je pod nama lako krckao, a Šulc je govorio:

„Helderlin je u Crnoj šumi leteo između drveća kao velika ptica“, a ja sam ćutao i posmatrao duboku i strahotnu šumu kojom smo bili okruženi i slušao šum kola po zaleđenom putu. Šulc je recitovao Helderlinove stihove:

*Na livadama Nekara, na Rajni
smatraju da se nalazi
najlepše boravište na svetu.
Ali mene na Kavkaz želja vuče.*

„Helderlin je nemački anđeo“, rekoh smeškajući se.

„Bio je to nemački anđeo“, odvrati Šulc. I opet počeo da recituje:

Ali mene na Kavkaz želja vuče.

„I Helderlin je želeo“, primetih, „da ode na Kavkaz, nicht wahr?“

„Ach so!“, odvrati Šulc.

Tog trenutka, odjednom, na mestu gde je šuma bila gušća i dublja i gde se jedna staza ukrštala s našim putem, kroz maglu nazreh priliku nekog vojnika, zakopanog u sneg do pojasa. Stajao je nepomičan i ispruženom desnom rukom pokazivao put. Kad smo prošli pored njega, Šulc mu je salutirao u znak zahvalnosti i rekao: „Evo još jednog koga je

vukla želja na Kavkaz“, prsnuo je u smeh i zavalio se na naslon sedišta.

Kad smo prevalili još jedan deo puta, na drugoj raskrsnici, opet smo izdaleka primetili vojnika onako isto ukopanog u sneg, sa ispruženom desnom rukom kojom je pokazivao put.

„Ovi jadnici će se živi posmrzavati“, rekoh. Šulc se okrenu, pogleda me: „Nema opasnosti“, reče i nasmeja se. Upitah ga zašto smatra i misli da nema opasnosti za ove jadnike da se posmrzavaju.

„Jer su se svikli na hladnoću“, odgovori Šulc. I grohotom se nasmeja, pljeskajući me po ramenu. Zatim zaustavi kola i okrenu se prema meni sa osmehom na licu: „Hoćete li da ga vidite izbliza? Onda ga možete i upitati da li mu je hladno.“

Izišli smo iz kola i prišli vojniku: on je stajao nepomičan, ispružene desne ruke kojom nam je pokazivao put. Bio je mrtav. Imao je razrogačene oči, poluotvorena usta. Bio je to mrtav ruski vojnik.

„To je naša saobraćajna policija“, reče Šulc. „Zovemo je *nema policija*.“

„Baš ste uvereni da vam ovaj vojnik ništa ne govori?“

„Da ne govori? Ach so! Pa pokušajte nešto da ga upitate.“

„Bolje da ne pokušam: uveren sam da bi mi odgovorio“, rekoh.

„Ovo je zgodno!“, viknu Šulc, cerekajući se.

„Da, vrlo zgodno, nicht wahr?“ Zatim dodadoh ravno-dušno: „A kad ste ih ovamo doneli, jesu li bili živi ili mrtvi?“

„Razume se da su bili živi!“, odgovori Šulc.

„Znači da su se ovde posmrzavali“, rekoh.

„Nein, nein, nisu se posmrzavali. Pogledajte ovo.“ I Šulc mi pokaza grumenčić krvi, grumenčić rumenog leda na slepoočnici mrtvaca.

„Ach, so! Vrlo zgodno.“

„Vrlo zgodno, nicht wahr?“, reče Šulc. Zatim dodade, smejući se: „Moramo nekako iskoristiti te ruske zarobljenike.“

„Čutite“, šapnu princ Eugen. Rekao je samo „čutite“, a ja sam želeo da mi i on, onim svojim mekim, umornim, pomalo dalekim glasom kaže: „Razume se, moraju da nekako iskoriste te ruske zarobljenike.“ Ali on je ćutao i ja sam se užasn timerio i postideo svojih reči. Možda sam očekivao da princ Eugen pruži ruku i položi je na moju. Bio sam ponižen, ojađen i gnevan.

Iz hrastovog čestara u šumi Oakhil dopirao je ubrzan topot kopita po vlažnoj zemlji i prigušeno rzanje konja. Princ Eugen diže glavu, jedan trenutak oslušnu, zatim ustade i ćutke krenu prema letnjikovcu. Bez reči se uputih za njim. Ušli smo u njegovu radnu sobu, seli za stočić na kome je bio poslužen čaj u šoljama od lepog ruskog porcelana iz doba Katarine, prozračnog, malo plavičastog: čajnik i kutija za šećer bili su od starog švedskog srebra, ne onako sjajnog kao što je rusko srebro iz Fabergera, već s nekakvim tamnim sjajem, s onim istim tamnim sjajem koji ima stari „ten“ u baltičkim zemljama. Izdaleka je dopiralo prigušeno rzanje konja i mešalo se sa šumom lišća na vetru. Jučerašnji dan proveo sam u Upsali, posetio čuveni park Linea i grobnice starih švedskih kraljeva, te velike humke od zemlje koje liče na grobove Horacija i Kurijacija⁶ u Via Apia. Upitao sam princa Eugena je li tačno da su stari Šveđani prinosili na žrtvu konje na grobovima svojih kraljeva. „Katkad su prinosili na žrtvu kraljeve na grobovima svojih konja“, odgovori princ Eugen. I obešenjački se smeškao, kao da mu je bilo

⁶ Tri Horacija su bila tri brata Rimljanina koja su se za vreme vlade Tuli-ja Hostilija borila za Rim protiv tri brata Kurijacija. (Prim. prev.)

milo što me vidi smirenog, što mi glas više ne podrhtava od svireposti, što mi pogled sada nije okrutan. Vetar je duvao među krošnjama u parku, a ja sam mislio na konjske glave, obešene po granama hrastova u Upsali nad grobovima kraljeva, mislio sam na krupne oči tih konja, vlažne i sjajne kao oči žena kad zablistaju od uživanja ili od milosrđa.

„Nikad vam se nije učinilo“, rekoh „da švedski predeo, ima u sebi nečeg konjskog?“

Princ Eugen se smeškao: „Jeste li videli crteže konja Karla Hila, *håstar* Karla Hila? Karl Hil je“, dodao je on, „bio mah-nit: pričinjavalo mu se da su stabla zeleni konji.“

„Karl Hil je slikao konje kao da su predeli“, rekoh. Zaista ima nečeg čudnog u švedskoj prirodi; u njoj ima one pomame kojom se odlikuje narav konja. U njoj ima konjske otmenosti, meke osećajnosti, slobodne i apstraktne mašte. A ta konjska priroda, to konjsko bezumlje švedskog predela, ne dolazi samo do izraza u šumskom drveću, drveću visokom, svečanom, jako zelenom, već i u svilenom prelivanju vode, planine, ostrva, oblaka – u onim vazдушnim perspektivama, lakim i dubokim, u kojima se prozračno belo, mlako-rumeno, hladno-modro, vlažno-zeleno, sjajno-plavo – lako i neuhvatljivo usklađuje, kao da se boje nikad dugo ne zadržavaju u šumi, na livadama, na vodi, već odmah odleću kao leptiri. (Ako švedski predeo dodirneš, njegove boje ti ostaju na prstima, kao da si dodirnuo krila leptira.) Taj je predeo, kad ga dodirneš, gladak kao konjska koža, nestalne boje, vazdušasto lak i sjajan, pun preliva kao koža hata koji trči po travi i lišću u metežu lova prema zelenoj pozadini drveća i pašnjaka, pod pepeljastim i rumenkastim svodom. „Pogledajte sunce“, rekoh, „kad grane iznad šume modrih borova, iznad lugova svetlih breza, nad površinom vode što liči na staro srebro, iznad zelenoplavih livada, pogledajte to sunce“, rekoh, „kad se rađa na obzorju

i predeo ozari vlažnim sjajem kojim blista krupno, zaneseno oko konja. Nečeg nestvarnog ima u švedskoj prirodi, punoj mašte i čudi, punoj onog zanesenog lirskog bezumlja koje blista u oku konja. Švedski predeo je konj u galopu. Čujete li rzanje vetra u lišću i travi?“

„To su konji iz *Tivolija* što se vraćaju s mora“, reče princ Eugen, osluškujući.

„Nedavno sam“, rekoh, „otišao na trkalište koje se nalazi pored kasarne kraljevskih husara, pošao sam u stokholmski *Fatritklub* – bio je poslednji dan trka s preponama u kojima su učestvovali najbolji konji najotmenijih kraljevskih pukova. Drveće, konji, trava na trkalištu, zagasitosivi zidovi pokri-venog teniskog igrališta, svetle haljine žena, plave uniforme husarskih oficira, obavijeni srebrnastim vazduhom, ličili su na neku Degaovu sliku, meku i nežnu, osenčenu veoma finim sivkastoružičastim i zelenim tonovima. (Tog poslednjeg dana trka konj Firer, na kome je jahao poručnik Erikson, iz norveške kraljevske artiljerije, kad je počela trka *laktaren*, pojurio je tako da je srušio sve brane, ograde, prepreke, a publika je ćutala da Firerovoj Nemačkoj, koja se nalazi na drugoj obali mora, ne bi dala povoda da upadne u Švedsku. I tog istog dana, u duhu fine neutralnosti, konj Molotov, na kome je jahao jedan oficir s engleskim imenom – veoma nepodobnim za tu priliku – kapetan Hamilton iz kraljevske artiljerije iz Geta, u poslednjem trenutku odustao je od trke, ili zbog loših odnosa između Švedske i Sovjetskog Saveza, koji su tih dana bili naročito zategnuti pošto je Sovjetski Savez potopio neke švedske brodove u Baltičkom moru ili zato da se Firer i Molotov ne bi javno sukobili.) Dvesta-trista prisutnih gledalaca, koji su sedeli na klupama što su zamenjivale tribine, predstavljalo je uobičajenu, otmenu stokholmsku publiku, koja se okupila oko prestolonaslednika koji je sedeo nasred

neke dugačke klupe bez naslona, dok je strani diplomatski kor ličio na sivu mrlju među zelenim, crvenim, žutim, plavim haljinama i modrim uniformama.

Odjednom, na glasno, bolećivo i umilno njištanje Rokveja, koga je jahalo njegovo kraljevsko visočanstvo princ Gustav Adolf, odgovoriše rzanjem svi konji na trkalištu. Ta vriska konja ličila je na ljubavno izazivanje. I Bekahesten, konj Ankarkrona, ritmastera kraljevskih husara i kobila Mis Kidi poručnika Niholma iz norveške kraljevske konjice i Babijan poručnika Nilena iz švedske kraljevske artiljerije počeli su da poigravaju na livadi pod strogim pogledom prestolonaslednika, dok je iza čestara, s najudaljenijeg kraja polja, i konjušnica kraljevskih husara, dopirao vrisak nevidljivih pastuva. I konji koje su uprezali u svečane kraljevske kočije počeli su da ržu, tako da se nekoliko trenutaka čulo samo to rzanje konja, dok malo-pomalo hujanje vetra, zavijanje brodskih sirena, muklo kreštanje galebova, šum lišća, šapat nevidljive mlake kiše nisu toliko ojačali da su ga zagušili. Ali ono kratko vreme dok se to rzanje razlegalo okolinom činilo mi se da čujem glas švedske prirode u svojoj njenoj čistoti: ona se oglasila njištanjem konja, ljubavnim vriskom, duboko ženskim glasom.

Princ Eugen položi ruku na moju i, smeškajući se, reče: „Je suis heureux que vous...” Zatim dodade ljubazno: „Ne partez pas pour l'Italie, restez encore quelque temps en Suède: vous guérirez de tout se que vous avez souffert.”⁷

Svetlost dana polako je počela da trne: boja noćnih ljubičica postepeno je plavila sobu. Malo-pomalo mene je obuzimalo

⁷ Franc.: „Srećan sam što vi... Nemojte da otputujete u Italiju, ostanite još u Švedskoj: izlečićete se od svega što ste propatili.“ (Prim. prev.)

nekakvo neobjašnjivo osećanje zazora. Osećao sam da se stidim i užasavam svega onog što sam pretrpeo u ovim ratnim godinama. I sada, kao i uvek kad sam putovao u Finsku i vraćao se iz nje, kratko vreme sam se zadržao u Švedskoj i na ovom srećnom ostrvu, usred ponižene Evrope, izmučene glađu, mržnjom i očajanjem, osetio sam čar mirnodopskog života i lepotu ljudskog dostojanstva. Opet sam se osećao slobodnim: ali u tom osećanju bilo je i nečeg bolnog i svirepog. Za nekoliko dana morao sam da krenem u Italiju. I sada, kad god pomislim da moram napustiti Švedsku, proputovati kroz Nemačku i ponovo sresti ona nemila nemačka lica, izobličena mržnjom i strahom, lica bolesno oznojena, uvek osećam odvratnost i poniženje. Pomišljao sam kako ću se kroz koji dan sresti s italijanskim licima, *svojim* italijanskim licima, zastrašenim, ubledelim od gladi, video sam sebe među tim licima, među tim očima u tramvaju, autobusu, kafani, na pločniku, na ulicama gde su po zidovima i izlozima nalepljene Musolinijeve slike, video sam sebe pod tim slikama jedne naduvane bledunjave glave, podlih očiju, lažljivih usta, i osećao sam da u meni postepeno raste otpor i osećanje sažaljenja.

Princ Eugen me gledao i ćutao; osetio je šta se zbiva u mojoj duši, kakva je mora ispunjava, i počeo je da mi ljubazno govori o Italiji, o Rimu, o Firenci, o svojim italijanskim prijateljima sa kojima se nije video već mnogo godina, i tako me upita šta radi princ od Pijemonta.

„Ćelavi“, hteo sam da mu odgovorim. Ali sam se nasmešio i samo rekao: „U Ananiju je, pored Rima. Nalazi se na čelu trupa koje brane Siciliju.“ I on se nasmešio, ali, izgleda, ne zbog moje bezazleno podrugljive primedbe. Zatim me upita da li sam ga skoro video. „Video sam ga u Rimu pre nego što sam otputovao iz Italije“, odgovorih. I hteo sam da mu kažem

kako sam se posle poslednjeg susreta s princom Umbertom nekako sažalio, rastužio. Ovaj mladi princ, nasmejan i gord, u nekoliko godina postao je čovek jadan, žalostan, ponižen. U njegovom licu, u njegovom pogledu bilo je nečeg zaplašenog i uznemirenog. Pa čak je odjednom nestalo i one njegove srdačnosti, nekad tako plemenite i iskrene: sada se smeškao snishodljivo i nesigurno.

Nekako pred sam rat, kad smo jedne večeri na Kapriju večerali kod *Zum Kater Hiddigeigei* na uzanoj zastakljenoj terasi koja je gledala na ulicu, već sam primetio da je utučen. U susednoj prostoriji razdragana družina mladih, na čelu s groficom Edom Čano, bučno je igrala u nedeljnoj gužvi znojavih i usplamtelih Napuljaca. Princ od Pijemonta gledao je ugaslim pogledom sto za kojim je sedela omladina koja je pratila groficu Čano kao i grupicu koja se pred barom okupila oko Mone Vilijams, Noela Kauarda, Edi Bizmark. S vremena na vreme bi ustao, lako se poklonio i pozivao na igru Elizabetu Moreli, ili Maritu Guljermi, ili Siprijanu Šarlru, ili Elenu Branku, ili Đoju Kaltani, pa bi se posle igre vraćao i sedao za naš sto, brišući maramicom znoj sa čela. Smeškao se, ali osmeh mu je bio nespokojan, gotovo prestrašen. Na sebi je imao bele, platnene pantalone, kratke i tesne, i modru vunenu majicu, što je te godine lansirala Gabrijela Robilant. Skinuo je kaput i prebacio ga preko stolice. Nikad ga nisam video tako nemarno odevenog. Neugodno sam se iznenadio kad sam mu na temenu ugledao belu mrlju, nalik na veliku tonzuru. Izgledao je mnogo stariji, čak mu se i glas nekako promenio, potamneo, promukao, postao grlen.

U njegovim pokretima, osmehu, koji je ponekad bio detinjast, pogledu krupnih, crnih očiju bilo je neke opuštenosti, predavanja, čame, i ja sam se sažalio na ovog mladog princa uvelog i ispijenog lica, koji je stario tako krotko, blago se

prepuštajući sudbini. Pomišljao sam kako mi svi u Italiji pre vremena starimo, kako se rano opuštamo, zanemarujemo, kako nama ovladava čama, pa su nam kretnje mlitave. Ta čama truje naše osmehe, naše poglede. U Italiji nije bilo više ničeg čistog, ničeg zaista mladog. Kao da su bore, prerana ćelavost, uvela koža ovog mladog princa govorile o udesu koji nas je sve zadesio. Osećao sam da ga saleću crne, ponižavajuće misli, da sram ropstva i njega peče, da je i on rob.

To više nije bio onaj princ iz bajke koji je prolazio ulicama Torina sa srdačnim osmehom na gordim rumenim usnama, onaj *prince charmant*, koji je zalazio u domove svojih prijatelja s princezom od Pijemonta, viđao se po ručkovima i balovima što ih je torinsko plemstvo priređivalo u čast mladog para. A to je zaista bio simpatičan par; bilo je pravo zadovoljstvo videti ih zajedno: on se osećao malo nelagodno zbog preterane bračne stege, dok je ona, podozriva i nadurena, blistavim pogledom punim ljubomorne sumnjičavosti, koju nije mogla da prikrije ljupkom ćutljivošću, pratila ostale mlade žene.

I princeza od Pijemonta učinila mi se tužna i ponižena prilikom našeg poslednjeg susreta. Koliko se samo promenila od našeg prvog susreta na jednom balu u Torinu, kada je, sva u belom, sijala od sreće i ljupkosti. To je bio jedan od prvih njenih balova u Italiji posle svadbe. Ušla je i nama se učinilo da u nama hoda, da se kreće sasvim polako, kao neka naša tajna predstava. Koliko se promenila od onog vremena kad sam je sretao u Firenci ili u Forte dei Marmi, kad sam je zatićao na Kapriju, na sprudovima i u pećinama Pikola Marine prema Faraljaniju. I u njoj je sada bilo nečeg poniženog.

To sam osetio još pre nekoliko godina na Azurnoj obali. Jedne večeri sedeo sam s nekim prijateljima na terasi Monte Karlo Biča, pored vodoskoka. Na letnjoj pozornici, u ritmu

su se dizale i spuštale gole noge gerli jedne čuvene njujorške trupe igračica. Veče je bilo toplo, a more je spavalo, opruženo oko sprudova. Oko ponoći na terasu je došla i princeza od Pijemonta, u pratnji grofa Gregorija Kalvija di Bergola. Posle izvesnog vremena poslala je Kalvija da nas pozove da sednemo za njen sto. Princeza je ćutala, gledala je predstavu, a pogled joj je bio nekako čudno zamišljen. Orkestar je svirao *Stormy Weather* i *Singing in the Rain*. Princeza mi se odjednom obratila i upitala me kad se vraćam u Torino. Odgovorio sam joj da se uopšte neću vratiti u Italiju ako u njoj ne dođe do izvesnih promena. Gledala me je ćutke, dugo, tužno.

„Sećate li se večeri u Vansu?“, upitala me odjednom.

(Pre nekoliko večeri popeo sam se u Vans da izručim pozdrav Rožea Korka, prevodioca H. Dž. Lorensa na francuski, dvema mladim Amerikankama koje su u to vreme bile čuvene na čitavoj Azurnoj obali po svojim „svetim igrama“. Te dve američke device živele su zajedno, same, u jednoj staroj kućici: bile su veoma siromašne, ali izgledalo je da su srećne. Mlađa je ličila na Rene Vivijen. Rekle su mi da te večeri čekaju princezu od Pijemonta. Dok se mlađa, skrivena iza prašnjave zavese, spremala za igru (njena prijateljica je birala ploče i okretala ručicu gramofona), ušla je princeza od Pijemonta s Gregorijem Kalvijem i drugima. U prvi mah nisam na njoj primetio nikakvu promenu, a onda sam postepeno počeo da osećam kako i u njoj ima nečeg poniženog, uvelog. U slabo osvetljenoj sobi sa niskom tavanicom, koja je ličila na pećinu, na nekakvoj maloj drvenoj pozornici zastrtoj platnom i kartonom, mlada Amerikanka, ona što je ličila na Rene Vivijen, počela je da igra. Bila je to nekakva jadna igra, pomalo zastarela, nadahnuta, po rečima njene prijateljice, jednim odlomkom pesme od Safo. U početku je izgledalo da se u igračici razbuktao plam pravog

oduševljenja; plavičaste varnice sijale su joj u svetlim očima. Ali, posle nekoliko trenutaka, učinila nam se umorna kao da joj je svega bilo dosta. Prijateljica ju je pratila zaljubljenim a istovremeno i zapovedničkim pogledom, dok je princezi od Pijemonta tiho govorila o svetim igrama, o Platonu, o Afroditinim kipovima. Igračica se polako kretala po maloj bini, pri ružičastoj svetlosti dve svetiljke koje su bile pokrivene ljubičastom svilom, dizala je i spuštala sad jednu, sad drugu nogu u ritmu promukle muzike s gramofona, katkad dizala ruke i sklapala ih iznad glave, zatim ih spuštala niz bokove kao da se potpuno predaje, dok najzad nije stala, poklonila se i rekla detinjasto, iskreno *suis fatigued*,⁸ i sela na jedno jastuče. Njena prijateljica ju je zagrlila, nazvala je *petite chérie* i obrativši se princezi od Pijemonta, rekla: „N'est-ce pas qu'elle est merveilleuse, isn't she?“⁹)

„Znate li šta sam pomislila te večeri dok sam gledala igru one mlade Amerikanke?“, rekla mi je princeza. „Pomislila sam kako njeni pokreti nisu čisti. Ne kažem da su bili raskalašni ili da nisu bili čedni, nego su bili osioni. Nisu bili čisti. Često se pitam zašto je danas tako teško biti čist. Ne čini li vam se da bi trebalo da budemo smerniji?“

„Čini mi se“, odgovorih, „da ste igru ove mlade Amerikanke uzeli samo kao povod. Verovatno dok ovo govorite smerate na nešto drugo.“

„Da, možda smeram na nešto drugo“, reče ona. Zatim je počutala jedan trenutak, pa je opet dodala: „Ne čini li vam se da bi trebalo da budemo smerniji?“

„Treballo bi da imamo više dostojanstva“, odgovorih, „da više sebe poštujemo. Ali možda ste u pravu: samo se smernošću možemo uzdići iznad poniženja koja doživljavamo.“

⁸ Franc.: „Umorna sam.“ (Prim. prev.)

⁹ Franc. i engl.: „Nije li divna, zar ne?“ (Prim. prev.)